

แนวทางปฏิบัติแบบทางเลือกของคนเมืองในการจัดการร่างศพ และพิธีกรรมงานศพ
ในรูปแบบการรักษาสิ่งแวดล้อม ภายใต้กระบวนการทางกฎหมายในประเทศไทย
The Alternative Practices of Urban Living People on Body and Funeral
Ceremony in the Environmental Arrangement Methods
Under Thai Laws and Regulations

อุษา เพียรทวีกิจ¹

สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
254 ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330, ประเทศไทย
อีเมลติดต่อ: 6480168324@student.chula.ac.th

Ausar Peantaweekit²

Major of Sociology and Anthropology, Faculty of Political Science, Chulalongkorn University
254 Phayathai Road, Wangmai, Pathumwan, Bangkok 10330, Thailand
Email: 6480168324@student.chula.ac.th

Received: January 13, 2024 Revised: May 21, 2024 Accepted: May 27, 2024

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความต้องการในการจัดการร่างศพและ พิธีกรรมศพของคนเมืองในพื้นที่กรุงเทพมหานครในปัจจุบัน อันอยู่ภายใต้การปรับตัวที่เข้าสู่ยุคสมัยใหม่ที่มีการตระหนักถึงการจัดการร่างศพและ พิธีกรรมศพในรูปแบบของการรักษาสิ่งแวดล้อมมากขึ้น โดยจะนำเสนอเกี่ยวกับปัญหาของสิ่งแวดล้อมอันได้รับผลกระทบมาจากการจัดการร่างศพ และพิธีกรรมศพ ไปจนถึงการปรับตัวของรูปแบบการจัดการร่างศพและพิธีกรรมในปัจจุบันที่มีความสอดคล้องไปกับหลักกฎหมายเพื่อการรักษาสิ่งแวดล้อม

จากการศึกษาพบว่า กลุ่มคนเมืองบางส่วนมีความต้องการในการจัดการร่างศพและ พิธีกรรมศพของตนเองในอนาคต ให้เป็นไปในรูปแบบของการรักษาสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นการเลือกรูปแบบการจัดการแบบรักษาสิ่งแวดล้อมภายใต้ตัวเลือกที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน ที่มีกฎหมายเข้ามารองรับอย่างเป็นทางการในด้านการจัดการร่างศพ ภายใต้วัตถุประสงค์ผ่านกระบวนการที่ปลอดภัย และการเกิดขึ้นของตัวเลือกในวิถีทางพิธีกรรมที่รักษาสิ่งแวดล้อมในรูปแบบธุรกิจที่ตอบโจทย์ทางเลือกในปัจจุบัน ในขณะที่เดียวโอกาสของการเกิดขึ้นของตัวเลือกการจัดการร่างศพแบบรักษาสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ในอนาคต

คำสำคัญ: การจัดการร่างศพ; กฎหมาย; การรักษาสิ่งแวดล้อม

¹ นักวิจัยอิสระด้านกฎหมายสิ่งแวดล้อม.

² Independent Researcher in Environmental Law.

Abstract

The purpose of this article is to study the body arrangement and funeral ceremony of the Bangkok people at the present time concerning the adaptation to the environmental and sustainable issues. The environmental problems that result from the body arrangement and funeral ceremony, the adaptation to alternative practices of the body arrangement and the current funeral ceremony corresponding.

The study found that some urban groups have needs in managing corpses and Future funeral rituals to be in the form of protecting the environment. This is choosing a management style that preserves the environment under the choices that are occurring in today's society. There is a law that officially supports the management of corpses. Under the object of transmission through a pollution-free process and the emergence of options for environmentally friendly ritual objects in business models that meet today's alternatives. At the same time, the possibility of the emergence of other environmentally sustainable corpse management options in the future remains to be seen.

Keywords: Body and Funeral Ceremony; Law; Regulations

1. บทนำ

ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในประเทศไทยมาอย่างยาวนาน โดยมีปัญหาหลากหลายรูปแบบอย่างแตกต่างกันไป ซึ่งมีทั้งในรูปแบบที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ จากภัยพิบัติต่าง ๆ ไปจนถึงในรูปแบบที่มนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้น³ จากปัจจัยต่าง ๆ อันส่งผลให้เกิดเป็นกิจกรรมในชีวิตที่ทำให้เกิดผลในเชิงลบต่อสิ่งแวดล้อม โดยหนึ่งในพื้นที่ของประเทศไทยที่ได้รับผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมจากประชากรจำนวนมากคือ “พื้นที่ในกรุงเทพมหานคร” ซึ่งเป็นหนึ่งในพื้นที่ที่มีการกระจุกตัวของประชากรอยู่เป็นจำนวนมาก อันเนื่องมาจากเป็นเสมือนศูนย์กลางของการเติบโตทางเศรษฐกิจ และความเจริญ อีกทั้งยังเป็นพื้นที่ที่มีโอกาสสูงในการสร้างตัวหรือดำรงชีวิต จึงทำให้พื้นที่กรุงเทพมหานครในปัจจุบันมีปัญหาทางสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้น โดยมาจากกิจกรรมของประชากรที่อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก และมีการขยายตัวมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งหนึ่งในกิจกรรมที่ต้องมีการเกิดขึ้นในพื้นที่การดำรงอยู่ของมนุษย์ ที่ทุกชีวิตต้องประสบคือ “การจัดการกับร่างศพ” ไปตามวิถีที่มีการสืบต่อกันมาด้วยกระบวนการที่มีความพิถีพิถัน อันสอดคล้องไปกับสังคมที่แสดงถึงอารยะ โดยการจัดการร่างศพส่วนใหญ่ที่จะสามารถพบเห็นได้โดยทั่วไป ตามแบบประเพณีนิยม ในประเทศไทยอันเป็นรัฐกึ่งศาสนาที่มีการดำรงอยู่ของ

³ ชัยภัทร ศรีทума, “การพัฒนากิจกรรมการเรียนรู้เรื่องปัญหาสิ่งแวดล้อมเพื่อส่งเสริมสมรรถนะหลักของนักเรียนช่วงชั้นที่ 4 ในชุมชนทรัพย์ไพรวัลย์ ตำบลวังทอง จังหวัดพิษณุโลก,” *วารสารบัณฑิตแสงโคมคำ* 8, ฉ. 1 (มกราคม – เมษายน 2566): 34-49.

ชาวพุทธเป็นส่วนใหญ่ จะเป็นวิธีการจัดการร่างศพ ในรูปแบบของการเผาศพ พร้อมกับมีพิธีกรรมประกอบ ร่วมเพื่อเสมือนว่า เป็นการให้ความเคารพแก่ผู้สูญเสีย ซึ่งส่วนใหญ่การจัดการพิธีกรรมงานศพในรูปแบบของชนชั้น กลางในสังคมมักจะเป็นในรูปแบบของทุนนิยม ที่เป็นในลักษณะของการทุ่มเททุนทรัพย์อย่างเต็มที่ เพื่อจัดการ พิธีกรรมในกระบวนการขั้นตอนต่าง ๆ เช่น การนิมนต์พระมาสวด การจัดดอกไม้ประดับเมรุอย่างสวยงาม การเลี้ยงอาหารแขกผู้มางาน ซึ่งกระบวนการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและมีมาอย่างยาวนาน จากการวิวัฒนาการทางสังคม เหล่านี้ ภายใต้ของกระบวนการนั้นได้ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ทั้งในทางตรงและทางอ้อมมาอยู่เสมอ

โดยปัญหาหลักคือ “การเผาศพ” ซึ่งในกระบวนการของการเผาศพนั้น มีวัตถุประกอบขั้นตอนของ การเผาอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น โลงศพสวยงามที่ทำมาจากพลาสติก ผ้าห่อศพ น้ำยาตกแต่ง ดอกไม้จันทน์⁴ ซึ่งเมื่อเข้าสู่กระบวนการเผา สิ่งที่จะเกิดขึ้นคือ การเกิดมลพิษในอากาศ อันมาจากเขม่าควัน รวมไปถึงทำให้เกิด ฝุ่นละออง และสารก่อมะเร็งที่เกิดขึ้นในอากาศ โดยจากการศึกษาจากงานที่มีการศึกษาสถิติของการเผาศพ ในแต่ละประเทศทั่วโลกในปี 2556 พบว่าประเทศไทยเป็นประเทศที่มีการเผาศพมากเป็นอันดับ 6 ของโลก ซึ่งผลจากสถิติที่ปรากฏขึ้นแสดงให้เห็นว่า ผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อสิ่งแวดล้อมจากกระบวนการเผาศพของมนุษย์ นั้นมีมาอย่างยาวนานหลายปี⁵

ในขณะที่เดียวกันการจัดการร่างศพ ด้วยวิธี “การฝัง” ก็ส่งผลให้เกิดปัญหาในด้านของการนำพื้นที่ทาง ธรรมชาติมาใช้อย่างเกิดข้อจำกัดเช่นกัน เนื่องด้วยจำนวนการขยายตัวของประชากรที่มากขึ้น และการจัดการ แบบฝังศพก็เป็นรูปแบบที่มีมาอย่างยาวนานเช่นกัน จึงทำให้การจัดการแบบฝังที่เป็นในรูปแบบของการซื้อด้วย ทุนทรัพย์ของตนเอง ประเภท หลุมศพของชาวคริสต์และ หลุมศพแบบฮวงซุ้ยของชาวไทยเชื้อสายจีน มีกระบวนการที่จะใช้พื้นที่ทางธรรมชาติมากขึ้นเช่นกัน ซึ่งส่งผลกระทบต่ออัตราของค่าใช้จ่ายในการซื้อพื้นที่หลุม ศพที่สูงขึ้น จากพื้นที่ที่มีความจำกัด ภายใต้ความต้องการที่มากขึ้นของประชากรที่ขยายตัว

ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ผลกระทบดังกล่าวที่เกิดขึ้น ส่งผลให้คนเมืองในพื้นที่กรุงเทพมหานคร บางส่วนใน ปัจจุบัน ได้มีการตระหนักถึงปัญหาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมมากขึ้น เนื่องจากผลกระทบจากทางธรรมชาติที่สะท้อน ให้เห็นถึงกิจกรรมที่ต่าง ๆ ที่มนุษย์ได้กระทำไว้ในช่วงของเหตุการณ์หนึ่งในชีวิต จึงมีการปรับรูปแบบความคิด ด้วยหลักที่มีความเป็นปัจเจกนิยมมากขึ้น และลดทอดความเป็นวัฒนธรรมนิยมออกไป โดยนำมาสู่กระแสแนวคิด “ความยั่งยืน” ที่เป็นในรูปแบบของการนึกถึงสิ่งแวดล้อมและ สังคมมากขึ้น⁶ อันจะสามารถพบได้ว่า ในปัจจุบัน คนเมืองเริ่มมีการเลือกกระบวนการในการจัดการร่างศพที่ความตระหนักถึงสิ่งแวดล้อมมากขึ้น ซึ่งในขณะเดียวกัน

⁴ ทีมข่าวเฉพาะกิจไทยรัฐออนไลน์, “เตาเผาศพ ภัยซ่อนเร้นก่อมลพิษ กระทบชีวิตและสิ่งแวดล้อม,” คอลัมน์ สก๊อปไทยรัฐ, *ไทยรัฐออนไลน์*, 23 มกราคม 2565, สืบค้นเมื่อ 15 มิถุนายน 2566, <https://www.thairath.co.th/scoop/interview/2608225/>

⁵ กรมอนามัย, “การศึกษามลพิษอากาศและผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชนโดยรอบเตาเผาศพ: กรณีศึกษากรุงเทพมหานคร และจังหวัดสมุทรปราการ,” *แก้ไคร้ครั้งล่าสุด* 2564, สืบค้นเมื่อ 19 มิถุนายน 2566, <https://www.env.anamai.moph.go.th/th/research/204950/>

⁶ อภิวัฒน์ รัตนวราหะ และคณะ, “คนเมือง 4.0: อนาคตชีวิตเมืองในประเทศไทย,” *แก้ไคร้ครั้งล่าสุด* 2564, สืบค้นเมื่อ 27 มิถุนายน 2566, https://www.khonthai4-0.net/content_detail.php?id=142/

ทางผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกระบวนการจัดการร่างศพในรูปแบบประเพณีนิยมแบบดั้งเดิมก็มีการปรับปรุงแบบของกระบวนการในการจัดการศพ อันเป็นไปตามกระบวนการทางกฎหมายในพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาสิ่งแวดล้อม อีกทั้งธุรกิจต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับทางวัตถุในพิธีกรรมงานศพก็ได้มีการปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัยเช่นกัน ทั้งนี้ เพื่อให้สอดคล้องไปตามวิถีชีวิตของคนสมัยใหม่เพื่อให้เกิดความยั่งยืนต่อไปในสังคม⁷

2. กฎหมายเกี่ยวกับการควบคุมมลพิษการเผาศพ

จากการศึกษาเรื่องแนวทางปฏิบัติแบบทางเลือกของคนเมืองในการจัดการร่างศพ และพิธีกรรมงานศพ ในรูปแบบการรักษาสิ่งแวดล้อม ภายใต้กระบวนการทางกฎหมายในประเทศไทยพบว่า ประกาศจากกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เรื่องของ การควบคุมมลพิษของเตาเผาศพที่มีการปล่อยอากาศเสียออกไปสู่สิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2565 พบว่าเตาเผาที่ใช้ในการเผาศพนั้นต้องเป็นเตาเผาที่มีคุณสมบัติในการที่จะสามารถกำจัดกลิ่นไม่พึงประสงค์ และเขม่าควันที่เกิดจากเผาไหม้ได้ โดยสามารถที่จะบำบัดอากาศเสียได้ตามมาตรฐานของค่าความทึบแสงของเขม่าควันจากปล่องของเตาเผาศพ ตามประกาศจากกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งตรงกับพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมในมาตราที่ 55 และ 68 โดยมีการกำหนดค่าความทึบแสงของเตาเผาศพ ไม่เกินร้อยละ 10 ด้วยวิธีการตรวจวัดแบบริงเกลมาน (Ringelmann) เพื่อให้มีการตรวจสอบค่าความทึบแสงได้อย่างถูกต้อง ซึ่งมีผลบังคับใช้ในพื้นที่ที่มีประชากรและ ชุมชนหนาแน่น โดยหากดำเนินการไปในรูปแบบของเตาเผาศพที่ไม่ได้มาตรฐานจะนำมาสู่ผลลัพธ์ที่ทำให้เกิดฝุ่นละออง ก๊าซพิษต่าง ๆ และเชื้อเพลิงที่ปล่อยมากับอากาศ โดยจะส่งผลกระทบต่อสุขภาพในระยะยาวของคนในบริเวณใกล้เคียง อันนำมาสู่โรคภัยต่าง ๆ⁸

โดยมีสาเหตุหลักอันเนื่องมาจากการเผาศพนั้น เป็นในรูปแบบของการเผาประเภทเดียวกันกับการเผาไหม้เชื้อเพลิงแบบหนึ่ง ซึ่งหากจะนำมาสู่การทำให้เกิดมลพิษที่ส่งผลเสียต่อสังคมนั้น การเผาไหม้ต้องเป็นไปในรูปแบบการเผาไหม้ที่สมบูรณ์ ซึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านของเวลา อุณหภูมิ และเชื้อเพลิงเป็นหลัก รวมไปถึงต้องมีบุคลากรที่มีความรู้และ ความเชี่ยวชาญที่เข้าใจในกระบวนการในการจัดการ เพื่อให้สามารถดำเนินการได้อย่างถูกต้องตามหลักของข้อกำหนดในการรักษาสิ่งแวดล้อม ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ในปัจจุบันในหลายพื้นที่ของกรุงเทพมหานครได้มีการจัดการร่างศพแบบประเพณีนิยมที่เป็นในลักษณะของการเผาศพ แบบรักษาสิ่งแวดล้อมมากขึ้น โดยสามารถที่จะเข้ามาเป็นตัวเลือกให้กับคนเมืองในพื้นที่กรุงเทพมหานครบางส่วนที่มีความต้องการที่จะจัดการในรูปแบบรักษาสิ่งแวดล้อม นอกจากนั้น ยังรวมถึงการที่ต้องมีการตรวจสอบประจำปีเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพระยะยาว อันนำมาสู่มาตรฐานเตาเผาศพแบบลดมลพิษแบบยั่งยืน อันจะเห็นได้ว่า กฎหมายเป็นส่วนสำคัญประการหนึ่งที่มีผลนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการจัดการร่างศพในเชิงการรักษาสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมากเพราะถือเป็นกฎระเบียบในสังคมที่มีการนำเสนอออกมาอย่างจริงจัง รวมไปถึงเป็นกฎระเบียบในสังคมที่มีการจัดตั้งขึ้นมาแล้วว่า เป็นประโยชน์แก่สังคมส่วนรวม

⁷ เทศบัญญัติเทศบาลเมืองแสนสุข, “สุสานและฌาปนสถาน พ.ศ. 2566 เทศบาลเมืองแสนสุข,” แก๊ซครั้งล่าสุด 2566, สืบค้นเมื่อ 9 กรกฎาคม 2566, https://www.khonthai4-0.net/content_detail.php?id=142/

⁸ อติรุจ คือระ, “กระทรวงทรัพยากรฯ ประกาศให้ เตาเผาศพ เป็นแหล่งกำเนิดมลพิษ หวังลดอากาศเสียในสิ่งแวดล้อม,” แก๊ซครั้งล่าสุด 2565, สืบค้นเมื่อ 14 กรกฎาคม 2566, [https://www.sdgmovement.com/2022/06/27/crematorium-reduce-air-pollution/#:~:text=สาระสำคัญที่ปรากฏในประกาศฉบับดังกล่าว,ได้แก่&text=การปล่อยทิ้งอากาศเสียผ่านเตาเผาศพ,ต้อง,ใช้วิธีทำให้เจือจาง,\(dilution\)/](https://www.sdgmovement.com/2022/06/27/crematorium-reduce-air-pollution/#:~:text=สาระสำคัญที่ปรากฏในประกาศฉบับดังกล่าว,ได้แก่&text=การปล่อยทิ้งอากาศเสียผ่านเตาเผาศพ,ต้อง,ใช้วิธีทำให้เจือจาง,(dilution)/)

3. ทางเลือกการจัดการร่างศพและ พิธีกรรมในรูปแบบประเพณีนิยม ภายใต้การรักษาสิ่งแวดล้อม

ปัจจุบันประเทศไทยนั้นเป็นประเทศที่เป็นรัฐแบบกึ่งศาสนา จึงทำให้รูปแบบการจัดการร่างศพ และ พิธีกรรมงานศพในแบบประเพณีนิยม ยังคงมีอิทธิพลต่อคนในสังคมปัจจุบันอยู่ ซึ่งในบริบทของคนเมืองในพื้นที่ กรุงเทพมหานครก็เช่นกัน โดยจากการศึกษาได้พบว่า กลุ่มคนเมืองบางกลุ่มในปัจจุบันมีความตระหนักต่อเรื่องของการจัดการร่างศพและพิธีกรรมในเชิงการรักษาสิ่งแวดล้อมมากขึ้น แต่ยังคงต้องการให้กระบวนการเหล่านี้ อยู่ภายใต้รูปแบบของประเพณีนิยม โดยมีเหตุผลส่วนบุคคลที่แตกต่างกันออกไป⁹ ซึ่งมีความต้องการในรูปแบบของประเพณีนิยมที่อยู่ภายใต้การรักษาสิ่งแวดล้อมมากกว่า กระบวนการจัดการร่างศพแบบรักษาสิ่งแวดล้อมโดยตรงในแบบสมัยใหม่ ที่มีการรับรองทางกฎหมายในบางประเทศ เช่น การจัดการร่างศพด้วยการทำศพให้กลายเป็นปุ๋ย การนำขุดที่มีกระบวนการสร้างความขึ้นมาสวมให้กับศพเพื่อให้เกิดการเติบโตของเห็ดรา ในการนำมาสู่การย่อยสลาย การจัดการเผาศพด้วยน้ำแรงดันสูง ซึ่งจากการศึกษาพบว่า กระบวนการเหล่านี้ที่ถูกออกแบบขึ้นและ ในปัจจุบันเกิดขึ้นในบางประเทศ ไม่ตอบโจทย์ความต้องการของกลุ่มคนเมืองบางกลุ่ม โดยได้มีการให้เหตุผลมาอย่างแตกต่างกันไป ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 3 ประเด็นหลัก ดังนี้ 1) มีความกังวลในด้านของราคาที่ต้องจ่าย หากในอนาคตมีกระบวนการจัดการร่างศพแบบรักษาสิ่งแวดล้อมในประเทศไทย คาดว่า คงมีราคาที่สูงมาก เพราะมีความทันสมัยและ รวดเร็ว จึงไม่ตอบโจทย์กำลังซื้อที่สามารถจ่ายไหวได้ ซึ่งอาจทำให้เกิดความลำบากทางกำลังทรัพย์ของตนเองหรือครอบครัว, 2) ต้องการประสบการณ์ในลักษณะของการได้เห็นและ ได้สัมผัสกับรูปแบบของกระบวนการที่เป็นของจริงที่สามารถเห็นได้ในปัจจุบันเหมือนกับการจัดการแบบประเพณีนิยมก่อน จึงจะสามารถนำกลับมาพิจารณาอีกครั้งได้ว่า ต้องการหรือไม่ แต่หากในปัจจุบันยังคงขาดประสบการณ์ก็คิดว่า ยังคงไม่ตอบโจทย์ในชีวิตตอนนี้ และ 3) ประเพณีนิยมในปัจจุบันได้มีการปรับตัวจากในอดีตมากขึ้นแล้ว โดยจะสามารถเห็นได้ว่า ในปัจจุบันสังคมมีทางเลือกในการจัดการแบบประเพณีนิยมในรูปแบบของการรักษาสิ่งแวดล้อมมากขึ้น รวมไปถึงรูปแบบของวัสดุทางพิธีกรรมงานศพเช่นกัน จึงมีความคิดเห็นว่า รูปแบบของการจัดการร่างศพแบบรักษาสิ่งแวดล้อมที่กำลังเกิดขึ้นในต่างประเทศตอนนี้ อาจไม่จำเป็นสำหรับตนเองแม้ว่าจะเกิดการนำเข้ามาใช้ในประเทศไทยในอนาคตก็ตาม

ซึ่งจากเหตุผลประการสุดท้ายที่เกิดขึ้นจะเห็นได้ว่า สมาชิกในสถานะคนเมืองส่วนหนึ่งมีความตระหนักรู้ต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในด้านของการจัดการร่างศพ และ พิธีกรรมศพในปัจจุบัน อันนำมาสู่ทางเลือกต่อตนเองมากขึ้น โดยจากการศึกษาการจัดการร่างศพ และ พิธีกรรมในสังคมปัจจุบันพบว่า ในส่วนของกระบวนการจัดการร่างศพนั้น ในปัจจุบันได้มีทางเลือกการจัดการร่างแบบเผาศพที่เป็นในรูปแบบของวัดที่มีการนำเตาเผาแบบปลอดมลพิษมาใช้มากขึ้น โดยเป็นปรับตัวของวัดจากข้อกฎหมายควบคุมมลพิษที่เกิดขึ้น อันเป็นไปตามรูปแบบของเตาเผาศพที่มีคุณภาพ ซึ่งเป็นเตาเผาที่มีการควบคุมอุณหภูมิการเผาไหม้ได้ อีกทั้งต้องมีการควบคุมและป้องกันไม่ให้มีการใส่สิ่งของอื่น ๆ ของผู้ตาย เข้าไปในเตาเผาศพ เพื่อไม่ให้เกิดการเผาไหม้อื่น ๆ ที่ไม่จำเป็นอันนำมาสู่การเกิดมลพิษ รวมไปถึงต้องมีการอบรมผู้ควบคุมเตาเผาศพ และ ตรวจสอบคุณภาพอากาศของเตาเผาศพอยู่เสมอ¹⁰

⁹ อุษา เพียรทวีกิจ, “ความต้องการในการจัดการหลังความตายของคนเมืองในพื้นที่กรุงเทพมหานคร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารจิต สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2567), 132.

¹⁰ กรมอนามัย, “การศึกษามลพิษอากาศและผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชนโดยรอบเตาเผาศพ: กรณีศึกษากรุงเทพมหานครและจังหวัดสมุทรปราการ,” 13-14.

โดยกระบวนการที่มีการปรับตัวของสังคมรูปแบบใหม่ สามารถตอบสนองได้ทั้งชาวพุทธที่มีประเพณีนิยมมาอย่างยาวนานในรูปแบบของการเผาศพ และชาวคริสต์ที่ในปัจจุบันได้มีสำนักทางศาสนาจำนวนมากได้ออกมาประกาศอย่างเป็นทางการว่า ชาวคริสต์นั้นสามารถที่จะจัดการศพด้วยวิธีการใดก็ได้โดยไม่ได้มีผลต่อการพิจารณาของพระเจ้าในวันพิพากษา ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชาวคริสต์สามารถจัดการร่างศพอย่างไรก็ได้ตามที่สะดวกหรือต้องการกระทำ โดยไม่ต้องเกิดความกังวลใจว่ากระบวนการที่ทำนอกเหนือจากการฝังศพที่สอดคล้องไปตามพระคัมภีร์จากการตีความที่ส่งต่อความเชื่อกันมาอย่างยาวนาน จะทำให้ไม่ได้พบพระเจ้าในวันพิพากษา

ซึ่งในปัจจุบันจากการศึกษา วัดชลประทานรังสฤษฎ์ พระอารามหลวง จังหวัดนนทบุรี ก็เป็นหนึ่งในภาพสะท้อนของตัวอย่างการจัดการแบบประเพณีนิยมในปัจจุบันที่มีปรับตัวภายใต้หลักทางศาสนา โดยมีคนจำนวนมากให้ความสนใจที่ในการเข้าไปใช้บริการอย่างต่อเนื่อง ซึ่งวัดชลประทานรังสฤษฎ์ พระอารามหลวงเป็นวัดที่มีการจัดการร่างศพด้วยวิธีการเผาศพในเชิงรักษาสีงแวดล้อมด้วยการเผาศพไปกับโลงไม้ธรรมดา แทนที่ในรูปแบบเดิมที่เป็นโลงศพพลาสติกแบบเทพพนม ในขณะที่เดียวกันกระบวนการอื่น ๆ ในด้านพิธีกรรมศพก็เป็นในรูปแบบของการไม่รับพวงหรีดในงานศพ เพื่อลดการสร้างขยะ อีกทั้งยังมีการให้ไปรับประทานอาหารที่โรงทานของวัด แทนที่การนำอาหารมาจัดเลี้ยงแขกเพื่อไม่ให้เกิดอาหารที่เหลือทิ้ง และนำมาสู่การเป็นขยะอาหาร ทั้งนี้ยังรวมไปถึงเมื่อขั้นตอนกระบวนการสุดท้าย ยังมีให้บริการในรูปแบบการสแกนคิวอาร์โค้ดเพื่อกรอกข้อมูลของผู้ตายไว้ในห้องเก็บอัฐิจิทัล แทนที่รูปแบบของเจดีย์ใส่กระดูกในอดีต และนำกระดูกไปฝังไว้ใต้ต้นไม้ที่เป็นลานหินโค้ง อันเป็นพื้นที่แห่งการแสดงธรรมของพระสงฆ์เพื่อเป็นเสมือนกับว่า ให้ผู้ตายได้อยู่ในพื้นที่ที่เป็นพื้นที่สงบ และได้ฟังธรรมไปด้วย ซึ่งปัจจุบันมีผู้เข้าไปใช้บริการเป็นจำนวน

นอกเหนือไปจากนั้นในด้านของวัตถุประสงค์ทางพิธีกรรมศพในปัจจุบันก็มีการปรับตัวตามความคิดคนในสมัยปัจจุบันเช่นกัน อันจะเห็นได้ว่าในปัจจุบันมีธุรกิจวัดฤกษ์เกี่ยวกับพิธีกรรมศพจำนวนมากที่สะท้อนถึงการนำไปใช้ในเชิงยั่งยืน เช่น พวงหรีดจากของใช้ที่สามารถนำของไปใช้ประโยชน์ได้ต่อ พวงหรีดจากผ้าห่อศพที่สามารถนำไปบริจาคหลังจบพิธีกรรมงานศพเพื่อสร้างบุญกุศลให้กับผู้ตาย พวงหรีดต้นไม้ที่สามารถนำกลับไปปลูกต่อได้

โดยกระบวนการต่าง ๆ ทั้งในด้านของกระบวนการจัดการร่างศพ และวัตถุประสงค์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน จากการนำเสนอข้างต้นถือเป็นทางเลือกใหม่ในสังคมที่มีการศึกษาพบว่า มีผู้คนในรูปแบบของภาพแทนคนเมืองได้มีการเลือกรูปแบบกระบวนการเหล่านี้กันเป็นจำนวนมากในปัจจุบัน รองจากกระบวนการจัดการในรูปแบบการบริจากร่างเพื่อทางการแพทย์ที่เป็นการจัดการแบบรักษาสีงแวดล้อมในอีกรูปแบบหนึ่ง และยังเป็นการทำประโยชน์ต่อสังคม ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวตามยุคสมัยที่นึกถึงความต้องการของตนเองเป็นหลัก โดยเลือกตัวเลือกที่สามารถตอบโจทย์ได้ทั้งความต้องการในปัจจุบัน และการควบคู่ไปกับความเชื่อหรือเงื่อนไขต่าง ๆ ในชีวิตของปัจเจก

4. โอกาสและ ความท้าทาย อันนำมาสู่ทางเลือกการจัดการร่างศพ แบบรักษาสีงแวดล้อมสมัยใหม่ ที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคต ภายใต้ข้อกำหนดในปัจจุบัน

จากการศึกษาเกี่ยวกับการปรับตัวของกระบวนการจัดการร่างศพและ พิธีกรรมศพแบบประเพณีนิยมในปัจจุบัน สามารถวิเคราะห์ในเชิงการคาดการณ์ได้ว่า ในอนาคตการจัดการร่างศพในรูปแบบการรักษาสีงแวดล้อมแบบโดยตรงที่นำมาสู่ความยั่งยืน (Green Burial Council) อาจมีโอกาที่จะสามารถเกิดขึ้นได้

โดยเฉพาะกระบวนการอย่างการทำพื้นที่สุสาน ภายใต้รูปแบบของป่า (Woodland Burial) ที่เป็นในลักษณะของการฝังร่างหรือกระดูกของผู้ตายลงในพื้นดินของสุสานที่อยู่ภายใต้พื้นที่สีเขียวที่เป็นป่า โดยจะมีป่าที่เป็นเสมือนป่าหลุมศพ แต่เป็นป่าที่ทำจากวัชพืชธรรมชาติระบุดั้งเดิมที่ฝังในตัวตนของผู้ตายเอาไว้ เพื่อป้องกันการสืบสนในการมาเยี่ยมผู้ตาย ซึ่งกระบวนการนี้มีโอกาสเกิดขึ้นได้ เนื่องจากในปัจจุบันได้มีวัดบางส่วนในประเทศไทยมีพื้นที่บริการให้สามารถฝังกระดูกของผู้ตายลงในดินภายใต้ต้นไม้ของวัดได้แล้วซึ่งพบว่า ทบโจทย์คนเมืองบางกลุ่มในพื้นที่กรุงเทพมหานคร ทั้งในด้านของการรักษาสิ่งแวดล้อม และในด้านของจิตใจ¹¹ ที่เป็นเสมือนว่าพื้นที่ทางธรรมชาติเป็นพื้นที่ที่สงบ ซึ่งจากการศึกษาแม้จะมีการเลือกในด้านความต้องการจัดการร่างแบบรักษาสิ่งแวดล้อมที่ยังไม่เกิดขึ้นในประเทศไทยจะมีอัตราที่น้อย เมื่อเทียบกับการเลือกการจัดการแบบประเพณีนิยมหรือการจัดการแบบการบริจาคร่างกายเพื่อทางการแพทย์ แต่ก็มีจำนวนส่วนหนึ่งที่มีการเลือกกระบวนการเหล่านี้เช่นกัน โดยเฉพาะอัตราการเลือกที่มากที่สุดคือ ในรูปแบบของกระบวนการฝังร่างเปล่า โดยไม่ต้องฉีดยารักษาสภาพศพลงในดิน ไปจนถึงการมีความคิดเห็นเพิ่มเติมว่า แม้อาจไม่ได้ฝังร่างลงในดิน แต่อยากให้มีการนำกระดูกไปฝังไว้ใต้ต้นไม้ เพราะมองว่า เป็นพื้นที่ที่สงบ

ด้วยเหตุนี้ จึงคาดการณ์ได้ว่าหากในอนาคตพื้นที่การจัดการในลักษณะนี้จะมีการขยายขึ้น ไปสู่พื้นที่ป่าสีเขียว คาดว่ามีโอกาสที่สามารถเป็นไปได้ แต่กระบวนการที่เกิดขึ้นนั้นต้องมีการออกแบบที่สามารถปรับให้เข้ากับหลักกฎหมายในประเทศไทยได้ โดยข้อกฎหมายการอนุญาตจัดตั้งสถานที่ในการฝังศพในประเทศไทยในปัจจุบันยังคงมีข้อห้ามเกี่ยวกับ การไม่อนุญาตให้สถานที่ตั้งสุสานเป็นพื้นที่ป่าหรือต้นน้ำลำธาร อีกทั้งยังรวมถึงการที่ผู้ใดมีความประสงค์จะจัดตั้งสุสานหรือฌาปนสถาน ทั้งในรูปแบบสาธารณะหรือเอกชน ต้องมีกระบวนการยื่นคำร้องในการขอรับใบอนุญาตจากเจ้าพนักงานท้องถิ่น ภายใต้เงื่อนไขและวิธีการที่มีการกำหนดเอาไว้ จากนั้นจะมีการตรวจสอบสถานที่ เพื่อพิจารณาอนุญาตให้มีการจัดตั้ง รวมไปถึงในพื้นที่ของสุสานหรือฌาปนสถาน ต้องมีการรักษาความสะอาดให้ดียิ่งขึ้น ป้องกันไม่ให้มีสัตว์เข้าไปขุดคุ้ยหลุมศพในสุสาน

ซึ่งจะเห็นได้ว่า แม้แต่กระบวนการในรูปแบบที่มีโอกาสเป็นไปได้มากที่สุด ก็ยังคงมีข้อหว่ออยู่ค่อนข้างมากทั้งในประเด็นทางสิ่งแวดล้อม และประเด็นทางกฎหมาย โดยหากจะมีการเกิดขึ้นของกระบวนการใหม่ ๆ คาดว่ายังคงต้องมีการปรับเปลี่ยนปัจจัยในหลายด้าน และต้องอาศัยระยะเวลาในการพัฒนา รวมไปถึงการจัดตั้งผู้ดูแลที่มีความเชี่ยวชาญในพื้นที่ เพราะในปัจจุบันวิธีการอย่างการนำศพลงในวัดถุ่ยย่อยสลายให้กลายเป็นปุ๋ย ที่เกิดขึ้นในนิวยอร์ก ซีแอตเทิล และแคลิฟอร์เนีย ก็ยังคงต้องมีการดูแลอย่างจริงจัง ในเรื่องของมาตรฐานที่ทำให้เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมเช่นกัน แม้จะขึ้นชื่ออย่างเป็นทางการว่า เป็นในรูปแบบของการสร้างขึ้นมาจากเพื่อตอบโจทย์ในการรักษาสิ่งแวดล้อมหรือแม้แต่อย่างไนเซนทวีปเอเชียที่ในบางประเทศมีการอนุมัติทางกฎหมายให้สามารถฝังศพใต้ต้นไม้ได้ แทนที่การฝังในสุสานแบบสร้างขึ้นมา เพื่อลดการใช้พื้นที่เมืองและเพิ่มพื้นที่ประโยชน์ทางสาธารณะยังคงพบว่า คนบางกลุ่มต้องการอาศัยระยะเวลาในการทำความเข้าใจและเรียนรู้ในกระบวนการจัดการร่างศพรูปแบบใหม่ ในเรื่องการนำสู่การตายดีในรูปแบบที่ต่างออกไปจากที่สังคมเคยมี ซึ่งรวมไปถึงกระบวนการอื่น ๆ อย่างการจัดการในรูปแบบการสลายร่างแบบสันตะทอนให้กลายเป็นผงที่มีส่วนผสมของ

¹¹ อุษา เทียรทวีกิจ, “ความต้องการในการจัดการหลังความตายของคนเมืองในพื้นที่กรุงเทพมหานคร,” 176.

ไนโตรเจนเหลว ด้วยเครื่องมือที่มาจากเทคโนโลยีสมัยใหม่ หรือการเผาผลาญด้วยน้ำ (Alkaline Hydrolysis) ที่สร้างมลพิษน้อยกว่าการเผาผลาญด้วยไฟด้วยเช่นกัน เพราะอย่างไรก็ตาม การเข้ามาของกระบวนการใหม่ ๆ ที่อยู่ในวิถีชีวิตของคนในสังคมแบบดั้งเดิม ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของแบบแผนปฏิบัติที่มีมาอย่างยาวนาน ถือเป็นเรื่องที่มีความท้าทายเป็นอย่างมาก

โดยคาดการณ์ว่า การที่จะได้รับการยอมรับจากสังคมส่วนใหญ่ นอกเหนือไปจากข้อกฎหมายที่ออกมาอย่างเป็นทางการแล้ว อีกส่วนหนึ่งที่สำคัญคือ ต้องเป็นทางเลือกใหม่ที่สามารถตอบโจทย์คนในสังคมได้มากกว่า หรือเทียบเท่ากับตัวเลือกของการจัดการที่มีในปัจจุบัน โดยอาจต้องเป็นในรูปแบบที่สะท้อนให้เห็นถึงการตายที่ดี หรือการนำไปสู่โลกหลังความตายที่ดี ที่จะสร้างค่านิยมให้เกิดความเชื่อที่เป็นผลในเชิงบวก และมีราคาที่คนในสังคมส่วนใหญ่เข้าถึงได้ อย่างไม่เป็นในเชิงธุรกิจจนเกินไป โดยหากเป็นรูปแบบที่มีค่าใช้จ่ายน้อยกว่า กระบวนการจัดการร่างศพที่มีอยู่ในปัจจุบัน ก็จะมีโอกาสเติบโตได้มากขึ้น เพื่อให้มีผลที่แสดงได้ถึงคุณค่า หากจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อเข้ามาสู่รูปแบบการเป็นหนึ่งในตัวเลือกของคนในสังคม เพราะในปัจจุบันการจัดการแบบรักษาสิ่งแวดล้อมไม่เพียงแต่มีทางกายภาพที่สามารถตอบโจทย์คนในสังคมได้เท่านั้น รูปแบบการจัดการทางอ้อมที่เป็นการจัดการแบบรักษาสิ่งแวดล้อม อย่างอัตราการเพิ่มขึ้นของคนไม่นับถือศาสนาที่บางส่วนไม่ต้องการให้มีการเกิดพิธีกรรมขึ้น เพราะมีความคิดเห็นเกี่ยวกับผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม และทางทุนทรัพย์ ไปจนถึงกระบวนการบริจาคร่างเพื่อทางการแพทย์ และ จัดพิธีกรรมทางออนไลน์แทนรูปแบบทางกายภาพในรูปแบบของการไว้อาลัยทางพื้นที่ดิจิทัล หรือการสร้างสุสานออนไลน์ ก็เป็นตัวเลือกหนึ่งในปัจจุบันเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม ในการวิเคราะห์โอกาสของการเกิดขึ้นในรูปแบบของกระบวนการจัดการร่างศพเชิงการรักษาสิ่งแวดล้อมในรูปแบบสมัยใหม่ยังคงมีข้อจำกัดเกิดขึ้นหลายประการ อันเนื่องมาจากข้อมูลรายละเอียดในเชิงลึกเกี่ยวกับกระบวนการ ขั้นตอน และกฎหมายของประเทศที่มีกระบวนการจัดการร่างศพแบบรักษาสิ่งแวดล้อมสมัยใหม่ยังคงมีรายละเอียดให้ศึกษาน้อยมาก ในการที่จะนำมาวิเคราะห์ร่วมกับบริบทของพื้นที่ในประเทศไทย ในขณะที่อีกด้านหนึ่งของสถานการณ์ในประเทศไทยที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยในด้านการจัดการหลังความตายพบว่า การคาดการณ์เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของการขยายตัวประชากรที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ทั้งคนในวัยหนุ่มสาวในปัจจุบันที่จะกลายเป็นผู้สูงอายุในอนาคต การเข้ามาของความเชื่อใหม่ ๆ ที่เริ่มขยายตัวขึ้นแทนที่กับความเชื่อแบบประเพณีนิยมทางศาสนา ซึ่งถือเป็นข้อจำกัดส่วนหนึ่งในการคาดการณ์การเกิดขึ้นของกระบวนการจัดการร่างศพแบบสมัยใหม่ในบริบทของประเทศไทยในอนาคต

5. สรุปผล และข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่องแนวทางปฏิบัติแบบทางเลือกของคนเมืองในการจัดการร่างศพ และพิธีกรรมงานศพ ในรูปแบบการรักษาสิ่งแวดล้อม ภายใต้กระบวนการทางกฎหมายในประเทศไทย ผู้เขียนมีข้อสรุปและข้อเสนอแนะดังนี้

5.1 สรุปผล

จากการศึกษาเรื่องแนวทางปฏิบัติแบบทางเลือกของคนเมืองในการจัดการร่างศพ และพิธีกรรมงานศพ ในรูปแบบการรักษาสิ่งแวดล้อม ภายใต้กระบวนการทางกฎหมายในประเทศไทยพบว่า ปัจจุบันคนเมืองมีความตระหนักต่อเรื่องสิ่งแวดล้อมมากขึ้นจากในอดีต โดยมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบความคิดและ ความต้องการ

ในการจัดการร่างศพหรือการจัดการเกี่ยวกับพิธีกรรมภายใต้แนวคิดแบบยั่งยืนมากขึ้น โดยจะเห็นได้ว่า กระบวนการที่ทำให้มีทางเลือกในรูปแบบของการจัดการร่างศพแบบรักษาสิ่งแวดล้อมได้นั้น ปัจจัยส่วนหนึ่งที่สนับสนุนคือกฎหมายที่เข้ามาควบคุมในการเกิดเปลี่ยนแปลง โดยมาจากการที่มีผลลัพธ์ที่เป็นผลเสีย อันเกิดขึ้นจากกระบวนการจัดการร่างศพ และพิธีกรรมงานศพในอดีต

ซึ่งนอกเหนือไปจากกระบวนการในรูปแบบประเพณีนิยมที่มีการปรับตัวมากขึ้นในปัจจุบัน และการจัดการร่างแบบการบริจาคร่างศพเพื่อทางการแพทย์ โดยไม่ได้เป็นในลักษณะของการกำจัดศพ แต่เป็นในรูปแบบของการนำร่างศพไปศึกษาต่อที่เป็นเชิงยั่งยืนในรูปแบบหนึ่ง คาดการณ์ว่า ในอนาคตมีโอกาสที่จะเกิดการจัดการร่างศพแบบรักษาสิ่งแวดล้อมในวิธีการอื่น ๆ เพิ่มมากขึ้นได้ จากการศึกษาแบบของกระบวนการสมัยใหม่ที่มีการนำมาปรับใช้กับในบางประเทศแล้ว แต่อย่างไรก็ตาม หากมีการนำเข้ามาเป็นอีกตัวเลือกหนึ่งในอนาคต จะต้องมีการเกิดขึ้นของรูปแบบทางกฎหมายที่สามารถควบคุมและ รองรับกระบวนการดังกล่าวได้ รวมไปถึงต้องอาศัยการยอมรับจากคนส่วนใหญ่ เพื่อไม่ให้เกิดผลในเชิงลบต่อกระบวนการจัดการร่างศพในภายหลัง และเพื่อให้สามารถตอบสนองต่อความต้องการของคนส่วนใหญ่ในสังคมได้

5.2 ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่องแนวทางปฏิบัติแบบทางเลือกของคนเมืองในการจัดการร่างศพ และพิธีกรรมงานศพ ในรูปแบบการรักษาสิ่งแวดล้อม ภายใต้กระบวนการทางกฎหมายในประเทศไทย ผู้เขียนมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

5.2.1 เห็นควรให้มีการขยายในเรื่องของเตาเผาแบบปลอดมลพิษไปสู่ทั่วประเทศ เพื่อให้เกิดผลดีแก่ทุกคน เนื่องจากการสารเคมีและ มลพิษที่มาจากเตาเผาศพนั้น หากได้มีการยุติลงเข้าไป หรือ สละด้วยวิธีการอื่น ๆ ในร่างกาย จะนำมาสู่ผลเสียจำนวนมาก เช่น โรคหัวใจ โรคเส้นเลือดในสมองตีบ รวมไปถึงมลภาวะทางอากาศที่ไม่ดีแก่ชุมชนรอบข้าง

5.2.2 เห็นควรให้ภาคส่วนของพื้นที่ที่มีความเกี่ยวข้องกับการเผาศพ ควรมีการเปิดพื้นที่ในการให้บริการสำหรับญาติมิตรของผู้สูญเสียเพื่อให้มีการฝังกระดูกผู้ตายบริเวณต้นไม้ได้

References

- Apiwat Rattanawaraha, Pawika Srirattanaball, Niramom Serisakul, Pliensuk Sanit, Pornsan Wichianpradit, Anark Phitakthanin, Wan Chanthawilaswong, and Phanthira Chulayanon. "Khon Mueang 4.0: The Future of Urban Life in Thailand." Last modified July 1, 2021. Accessed July 27, 2023. https://khonthai4-0.net/content_detail.php?id=142/ [In Thai]
- Atirut Duere. "Ministry of Natural Resources Declares Crematoriums to be a Source of Pollution Hoping to Reduce Polluted Air in the Environment." Last modified June 27, 2022. Accessed July 14, 2023. <https://www.sdgmovement.com/2022/06/27/crematorium-reduce->

air-pollution/#:~:text=information Important information appearing in the said announcement Including &text=The release of polluted air through the crematorium. Must, use dilution method/ [In Thai]

Chaipat Srithuma. “Development of Learning Activities on Environmental Problems to Promote Core Competencies of Students in the 4th Grade in Sappraiwan Community, Wang Thong Subdistrict, Phitsanulok Province.” *Bandit Saengkhomkham Journal* 8, no. 1 (January – April 2023): 34-49. [In Thai]

Department of Health. “A Study of Air Pollution and Its Impact on the Health of People Around Crematoriums: a Case Study of Bangkok and Samut Prakan Province.” Last modified June 9, 2021. Accessed June 19, 2023. <https://www.env.anamai.moph.go.th/th/research/204950/> [In Thai]

Saen Suk Municipality Ordinance. “Cemetery and Crematorium 2023 Saen Suk Municipality.” Last modified April 20, 2023. Accessed July 9, 2023. https://www.khonthai4-0.net/content_detail.php?id=142/ [In Thai]

Thairath Online Special News Team. “Crematoriums: A Hidden Danger that Causes Pollution Affecting life and the environment.” Thairath Scoop Column, *Thairath Online*, January 23, 2022. Accessed June 15, 2023. <https://www.thairath.co.th/scoop/interview/2608225/> [In Thai]

Usa Pianthaweevit. “Needs for After-death Management of Urban People in the Bangkok Area.” Master’s thesis, Faculty of Political Science, Chulalongkorn University, 2004. [In Thai]